

Inledning

På initiativ av länsantikvarien i Jönköpings län 1981 beslutade kommunstyrelsen i Värnamo kommun att ett kulturminnesvårdsprogram skulle upprättas för kommunen. För inventerings- och utredningsarbetet anlätades Jönköpings länsmuseum. Fältarbetet genomfördes under 1981/1982. Efter remissbehandling och revidering presenterades 1984 utredningen "Värnamo kommun, Kulturhistorisk utredning". Målet var att utredningen dels skulle fungera som ett planeringsunderlag för beslutsfattare inom kommunen och på länsnivå, dels som en kunskaps-sammanställning med inriktning mot allmänheten. Utredningen fokuserade på ett urval av välbevarade miljöer i rumsliga sammanhang samt enstaka objekt. Avgränsningen framåt i tid sattes till några år in på 1900-talet. Med utredningen som grund gjordes ett kulturminnesvårdsprogram, daterat september 1984. Detta program är emellertid inaktuellt idag.

År 1998 tog Värnamo kommun, representerad av stadsarkitekt Stig Carlsson från stadsbyggnadskontoret och kulturchef Bitte Wengert från kulturförvaltningen, förnyad kontakt med länsmuseumet. Kommunen efterfrågade en revidering av den kulturhistoriska utredningen från 1984, baserad på en förnyad inventering. Avgränsningen i tid bestämdes denna gång till ca 1960. I uppdraget ingick inte att upprätta ett åtgärdsprogram. En referensgrupp bildades, bestående av Stig Carlsson, Bitte Wengert, planarkitekt Birgit Johansson från stadsbyggnadskontoret samt antikvarie Agneta Åsgrim Berlin, Agnetha Pettersson och Fredrik Engman från länsmuseumet. För inventerings- och utredningsarbetet anlätades även denna gång länsmuseumet. Arbetet utfördes av antikvarie Agnetha Pettersson samt arkeolog och kulturgeograf Fredrik Engman.

Efter inventering och sammanställning av ett råmaterial, skickades utredningen ut på samråd till berörda myndigheter och föreningar med flera intressenter. Utifrån inkomna remissyttranden har en revidering och komplettering av utredningen gjorts. Kartor och fotografier har sammanställts och återfinns i rapporten.

Det planeringsunderlag som nu finns tillgängligt är **Vårt att värna – Kulturmiljöutredning för Värnamo kommun**. Utredningen är uppbyggd på följande sätt:

Först finns en allmängiltig del som behandlar syfte, lagstiftning, metod mm. Därefter kommer några kapitel som handlar om kulturlandskapets framväxt och byggnads-tradition, ur olika synvinklar.

Den stora delen av rapporten behandlar de kulturmiljöer som är särskilt beaktansvärda i kommunen. Dessa redovisas sockenvis, med tillhörande kart-material. I samband med dessa avsnitt redovisas också den byggnadsantikvariska värderingen över områdena.

Efter inventeringsmaterialet finns allmänna avsnitt om byggnadsvård, en ordlista samt källförteckning.

*De ovan nämnda delarna i rapporten finns alla i mediekatalogen. Genom att skriva in **Vårt att värna** i sökfältet får du fram alla delar av rapporten i träfflistan och kan sedan klicka på den del du vill läsa.*

Detta utredningsmaterial kommer att kunna ligga som grund, ifall beslut tas om att ett nytt kulturmiljöprogram ska upprättas inom kommunen. I övrigt kommer det att användas som kunskapssammanställning och planeringsunderlag för kulturmiljövårdens intressen.

Kulturmiljöutredningens syfte och målsättning

Kulturmiljöprogram och plan- och bygglagen (PBL) mm

Regionala och kommunala kulturmiljöprogram eller *kulturmiljöutredningar* har funnits sedan slutet av 1970-talet. En uppmaning att upprätta program för kulturminnesvården, riktad till länsstyrelser och kommuner, utgick 1978 från Riksantikvarieämbetet och dåvarande Statens planverk. Kommunerna fick i enlighet med ändringar i PBL ökade krav på sig att redovisa och beakta kulturvården inom sitt planeringsarbete. Byggnadsnämnderna kan ta beslut om att byggnadsarbeten ska följas av en antikvariskt sakkunnig, om miljöns kulturhistoriska värde så kräver.

Idag kan arbetet med kulturmiljön också relateras till miljöbalken (MB) och ses som en del av arbetet med *miljökvalitetsmålen*, speciellt God bebyggd miljö och Ett rikt odlingslandskap. Riksantikvariet har arbetet med miljömålen bland annat i Kulturarvet och miljön, 1999 och länsstyrelsen har fört ner intentionerna på ett regionalt plan. Inom kommunen har ett miljöprogram med handlingsplan tagits fram, där bland annat kulturhistoriska aspekter bevakas.

Varje kommun ska enligt PBL ha en aktuell *översiktsplan*. I denna ska bland annat kommunens syn på hur den byggda miljön ska bevaras och utvecklas samt hur kommunen avser att tillgodose de redovisade riksintressena framgå. Inom avgränsade områden kan en fördjupning av översiktsplanen göras.

I av kommunen upprättade *detaljplaner* kan beteckningarna Q respektive q användas. Q innebär att aktuellt markområde endast får användas för bevarande av befintlig, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, medan q betecknar en skyddsbestämmelse som preciseras från fall till fall. Skyddsbestämmelserna innefattar regler som föreskriver vad som inte får förändras, eller hur underhåll ska ske. Skyddet kan säkerställas ytterligare med lovplikt för vissa åtgärder samt rivningsförbud. Möjligheten att överklaga dessa skyddsbestämmelser är begränsad.

K-märkt är ett begrepp som flitigt, men felaktigt, används av allmänhet och media som en populär benämning på byggnader eller miljöer som anses vara värdefulla, men som inte alltid åtnjuter ett skydd. Beteckningen brukas inte längre i samma bemärkelse i detaljplaneringen (K står numera för kontor).

Områdesbestämmelser ska kunna antas, om kommunen vill säkerställa ett syfte i översiktsplanen. Detta rör begränsade områden utan detaljplanebestämmelser.

Kulturmiljöutredningens syfte

Syftet med föreliggande kulturmiljöutredning är att redovisa en helhetssyn på bebyggelse och kulturlandskap.

Den ska förtydliga och åskådliggöra de enskilda objekten och de samlade kulturmiljöernas plats i ett övergripande landskaps- eller miljösammanhang. Den ska också ge en fördjupad bild av det typiska för bebyggelseutvecklingen och brukandet av landskapet inom Värnamo kommun, med åskådliggörande av den historiska kontinuiteten.

Hur ska kulturmiljöutredningen användas?

– Den ska tillsammans med inventeringsmaterialet fungera som ett *bedömnings- och beslutsunderlag* för beaktande av kulturmiljöernas värden inom samhällsplanering och byggande och för ställningstaganden avseende skydd för byggnader och miljöer. Det kan röra sig om handläggning av bygglov, upprättande av detaljplaner, övergripande fysisk planering, upprättande av åtgärdsprogram, mm. Det vill säga att den ska fungera som ett arbetsredskap för tjänstemän och politiker. Förändringar i samhället och processer i den regionala utvecklingen kan innebära såväl ett *tillvaratagande av* som ett *hot mot* kulturmiljöernas värden, vilket ställer stora krav på en allsidig bedömning i den kommunala planeringen.

– Den ska fungera som ett *underlag* och en *kunskapskälla* i rådgivningsärenden.

– Den ska fungera som ett *underlag* och ett *redskap* för initierande av ett aktivt och offensivt kulturmiljöarbete i tätorts- och landsbygdsutveckling.

– Den ska fungera som en *kunskapskälla* för de som äger, förvärvar, bebor eller brukar kulturmiljöerna och påvisa den mångfald av de, av människan skapade, kulturvärden som omger oss.

– Den ska kunna ligga till *grund för en helhetssyn* i sammanhanget byggande, boende, brukande, näringar.

Inventering, utredningsarbete, metod och källmaterial

Publikationen "Värnamo kommun. Kulturhistorisk utredning" (1984) med vidhängande inventeringsmaterial har varit grundläggande för arbetet. Då uppdraget innefattade en revidering av denna utredning så har de byggnader, miljöer, fornlämningar mm som fanns med i det urvalet återigen studerats. Då avgränsningen framåt i tid denna gång sattes till ca 1960, innebar det att den tidigare inventeringen kompletterades med material från senare decennier.

Byggnader, miljöer, landskap och fornlämningar har beskrivits och dokumenterats med fotografier i svart/vitt och färg, samt karterats och digitaliserats.

Sammanställningen av Fredrik Engmans och Agnetha Petterssons bidrag har gjorts av den senare, vilken även svarat för den övergripande texten.

Fotografier är tagna av Agnetha Pettersson.

Den förnyade inventeringen föregicks av en genomgång av litterära källor, bl a lokalhistorisk litteratur, tidningsartiklar samt arkivmaterial. Lokalhistoriska beskrivningar och inventeringar, producerade respektive utförda av hembygdsföreningar och andra sammanslutningar, lokalhistoriska forskare med flera, har utgjort ett värdefullt underlag.

Nya kunskapsunderlag utöver ovanstående förelåg: reviderade och nya fornminnesinventeringar (1984, 1999), Länsstyrelsens industriminnesinventering (1995 – 1998), Länsstyrelsens inventering av frikyrkolokaler, naturmiljöinventeringar utförda av länsstyrelsen, läns museets trädgårdsinventering, mm.

Inventeringen har innefattat en landskapsanalys i utvalda områden. Landskapsanalysen har omfattat en beskrivning av fornlämningsmiljön, brukandet av marken, vegetationen samt de topografiska förhållandena. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar, naturmiljöinventeringar, äldre och nyare kartor och landskapet i sig har använts som källor i detta arbete.

Lever någon i kulturmiljön?

Under fältarbetet har många möten med fastighetsägare och brukare ägt rum, vilka med stort engagemang har berättat om gården, byn och bygden. Dessa har bidragit med värdefull kunskap om hur byggnader och mark har brukats och brukas idag, gamla gårdsnamn, näringar och lokala sammanhang.

Mötena med dem som bebor, brukar och verkar i kulturmiljöerna ger svar på den fråga man ibland kan ställa sig: "*Lever någon i kulturmiljön?*" Under ett fältarbete kan det ibland upplevas som om de besökta miljöerna är ganska tomma på människor. Detta av naturliga skäl mestadels, då människor under dagtid befinner sig på arbetet, i skolan etc. Det kan också vara folktomt av den anledningen att allt fler bebyggelsemiljöer som ligger perifert, endast brukas för fritidsboende och att brukarna har sin fasta bostad på annat håll. En bebyggelsemiljö som endast brukas för fritidsboende förändras till sitt innehåll, i större eller mindre grad. Det är människors närvaro som utgör förutsättningen för att en kulturmiljö vårdas och bibehålls, men även utvecklas.

Önskvärt hade varit att närmare kunna belysa de immateriella värdena i en kulturmiljö, dvs. relationen människa - kulturmiljö, i föreliggande utredning. Till de immateriella värdena hör de mänskliga erfarenheter, kunskaper, minnen och även personhistoria som ger liv åt och sammanhang i kulturmiljön. Uppdraget har dock inte medgivit detta spännande men omfattande arbete.

Många samtal under fältarbetets möten har tangerat funderingar kring och stor oro över, hur bygden ska kunna överleva på traditionell grund. Inte minst gäller denna oro det framtida brukandet av odlingslandskapet och den därmed sammanhängande djurhållningen.

Urval

Urvalet av byggnader och miljöer har gjorts med tanke på att de var för sig är välbevarade och/eller utgör goda representanter för en byggnadstradition, ett bebyggelsesammanhang, utnyttjandet av landskap och naturresurser, näringsverksamhet, samhällstyper och samhällsutveckling. Sammantaget ska de kunna ge en översiktlig bild av Värnamo kommuns mångfacetterade och värdefulla kulturmiljöer. Det kan såväl röra sig om byggnader och miljöer som av tradition haft en dignitet som kulturhistoriskt värdefulla, liksom sådana som är till synes mer anspråkslösa men som representerar ett viktigt sammanhang.

Urvalet ger dock inte en självklart representativ bild av bebyggelsesammanhang och landskapsutnyttjande i Värnamo kommun, utan snarare delvis en bild av det som sedan tidigare har ansetts vara värt att värna och bevara. Många mer anspråkslösa miljöer och sammanhang är sedan länge försvunna eller svåra att urskilja. Detta gäller t ex den en gång stora förekomsten av torpställen. Ofta är det de mer besuttnas eller de självägande böndernas miljöer som har sparats till eftervärlden. När det rör industrimiljöer kan sammanhanget vara brutet, då delar av helheten idag saknas.

Avgränsningen i tid vid ca 1960 innebär att mycket av det som kännetecknar den miljö som många människor brukar och vistas i dagligen inte finns med i materialet: 1960- och 1970-talens bostadsområden med flerfamiljshus och småhus, det sena 1980-talets kontorshus, 1990-talets industrifastigheter.

Urvalet har gjorts med hänsyn till kultur- och naturmiljövärden inom avgränsade områden.

Som framgår av ovan, har utredningen "Värnamo kommun. Kulturhistorisk utredning" från 1984, med föregående bebyggelseinventering, legat till grund för 1999 års inventering och utredning.